

ישראלית שפה יפה

גלעד צוקרמן

One of the greatest Reasons why so few People understand themselves, is, that most Writers are always teaching Men what they should be, and hardly ever trouble their heads with telling them what they really are.

Bernard de Mandeville, *The Fable of the Bees or Private Vices*, 1714

ממש לפני סוף המילניום השני ביקר נשיא מדינת ישראל דאז, עזר וייצמן, באוניברסיטת קיימברידג', כדי לצפות באוסף המפורסם של מסמכים יהודיים מימי הביניים הידוע בשם "גניזת קהיר". שם הוצג בפניו הפרופסור המלכותי לעברית, פרופסור שמונה על ידי המלכה בכבודה ובעצמה. שמע הנשיא "עברית", טפח על כתפו של הפרופסור ושאל: "מה נשמע?". לתדהמתו הרבה של וייצמן, לפרופסור המכובד לעברית לא היה מושג קלוש על מה הוא מדבר. כמומחה לתנ"ך, הוא חשב שווייצמן רומז לתפילת שמע ישראל, אך מכיוון שלא ידע לא יידיש, לא פולנית, לא רוסית וודאי שלא ישראלית (כך אני מכנה את השפה העיקרית של מדינת ישראל), לא היה לו שום סיכוי לנחש את המשמעות של הביטוי היפה והחסכוני הזה, שהוא למעשה בבואה (תרגום-שאיילה) של הביטוי ביידיש "וואָס הערט זיך", שמשמעותו המילולית "מה נשמע?" (יחיד נסתר).

פרופסור לעברית באוניברסיטת אוקספורד סיפר לי כי אותו מלומד ביש-מזל חווה פעם אי-הבנה שהיא אפילו מביכה יותר, במהלך נסיעת מחקר לארץ. בהיותו לא-ישראלי, ולמעשה אפילו לא-יהודי, הוא נחקר על ידי אנשי הביטחון הישראליים בשדה התעופה הית'רו בלונדון ונשאל למטרת נסיעתו. "לצורכי עבודה", הוא הסביר. "אני מרצה באוניברסיטה." "מה אתה מלמד?" שאלו אותו. "עברית", הוא ענה. אנשי הביטחון החלו לדבר עמו בשפה שהם קוראים לה "עברית": "מה יש לך במזוודה?" שאלו. אך הפרופסור, לרוע המזל, לא הצליח להבין את שאלתם, והובל מיד לחדר חקירות מיוחד, שם התבקש (באנגלית כמובן) להסביר את עצמו.

הנחתם של אנשי הביטחון אינה מפתיעה בהתחשב בתפיסות הרווחות לגבי טבעה של השפה הישראלית. מאמר-מבוא זה מבקש להראות לא רק מדוע הפרופסור מקיימברידג' לא הבין את וייצמן ואת אנשי הביטחון בשרה

התעופה, אלא גם – ואף חשוב מכך – מדוע הישראלים לא חשדו לרגע שהפרופסור לעברית לא יבין את שפתם.

התזה שאני מציע היא שלמרות שמחיי השפה העברית יצאו במערכה להשרשת הטוהר הלשוני, השפה שיצרו שיקפה לעתים קרובות דווקא את ההבדלים התרבותיים שהם שאפו לטשטש. חלומו הפרוע של אליעזר בן-יהודה (שניסה, לגרסתי, לשלול את הגולה ואת הגלותיות) היה לדבר כמו הערבים, ששפתם שמית כעברית ושהגייתם מקורית ואמתית. אך לבן-יהודה וליתר אנשי דור המייסדים לא היתה שום דרך להיפטר ממבנים יידיים ומצורות חשיבה אירופיות.

המחקר של הישראלית מציע התבוננות ייחודית בדינמיקה שבין שפה לתרבות באופן כללי, ובתפקיד של השפה כמקור לתפיסה עצמית קולקטיבית בפרט. בספרי "העברית כמיתוס" (שיראה אור השנה בהוצאת עם עובד) אני עוסק בשאלה אם השפה שמדברים הישראלים היא, אחרי ככלות הכול, באמת שפה שמית, "אלטנוילאנג" – שפה ישנה חדשה (על משקל אלטנוילאנד – או "על-תנאי-לאנד" – של הרצל). טענתי היא שזוהי בעצם שפה שהיא גם שמית וגם (הודו-)אירופית. מה שיוצר את און הכלאיים (hybrid vigour) של הישראלית הוא שהעברית והיידיש היוו לה תורמות עיקריות בעת ובעונה אחת, בד בבד עם שפות תורמות רבות אחרות, ולמשל פולנית, רוסית, גרמנית, אנגלית, "לאדינו", ערבית וארמית.

יש להביא על תיקונו את המצב המורכב של הישראלית, ולהתקרב ככל הניתן אל האמת (הסוציו-)בלשנית, המשוחררת ככל הניתן מדעות קדומות ומשיקולים פוליטיים. כמו שכתב פעם ניטשה, מה שמאריך ימים, נספג במשך הזמן עמוק כל כך בהיגיון, שמוצאו הלא-רציונלי הופך בלתי מתקבל על הדעת. זאת הסיבה, טען ניטשה, שכל היסטוריה מדויקת של דברים מעוררת בנו תחושה של פרדוקס או של חילול קודש. אני נזכר בדיאלוג של הגשש החיזור ב"גבעת חלפון אינה עונה" (1976): "מה אתה עושה אם המצרים מתקדמים אל עבר המוצב?" "מה שעשינו ב-56". "מה עשיתם ב-56?" "מה שעשינו ב-48", אין יותר טוב מזה, בטח. "ומה עשיתם ב-48?" "30 שנה, לך תזכור!" יש הגורסים כי לדוברים ילידיים (דוברי שפת אם) יש זכות לחשוב מה שהם רוצים על השפה שלהם (Selbstgefühl). אני אהיה הראשון להסכים. מצד שני, ככלשן, עלי לחפש את האמת לגבי השפה. ישבתי יום אחד לאכול בבית קפה תל אביבי. כשראיתי כי בתפריט מופיע "סלט יווני", החלטתי להשתעשע קצת עם המלצרית. "תסלחי לי, למה קוראים לזה סלט יווני?" שאלתי בהיתממות. המלצרית, ממהרת וחסרת סבלנות כלפי שאלה כה ברורה

מאליה, ענתה בנוגשלוטיות ואפילו בשחצנות קלה: "אתה לא רואה שיש בזה גבינה בולגרית?!" רק אחרי כמה שניות הבינה את האבסורדיות לכאורה שבהסבר שלה. לעתים קרובות ניתן להבחין ביחס פרדוקסלי בין המובן המילולי (sense) של מילה לבין מה שהיא מסמלת (referent). אבל רק לעתים נדירות אנשים נותנים את דעתם על המידה שבה המסמן שבו הם משתמשים הולם את המסומן.

יש אנשים הטוענים שהשם כשלעצמו אינו חשוב. אני חושב שהם טועים. רבים מאמינים שהקואלה היא דוב. מי יודע, אולי אפילו הזואולוג הראשון שראה קואלה חשב כך. בכל אופן, היום אנו יודעים שהקואלה היא חיה-כיס, ולא דוב. אם כן, האם עלינו להמשיך ולקרוא לה דוב קואלה? ובכן, אנחנו יכולים: למה זה צריך לשנות לנו בעצם? אבל מה היה קורה אילו היינו זואולוגים? האם היינו ממשיכים להגדיר קואלה כסוג של דוב? גם זה אפשרי, אלא שבתור זואולוגים, קשה להאמין שיתייחסו אלינו ברצינות. מסיבות דומות אני משתמש במונח "ישראלית":

1. הוא הרבה יותר מדויק מ"עברית". למה לא להציג במדויק את העובדות הבלשניות וההיסטוריות? קיצצנו את המילה "עגלה" מ"עגלה מכונית" (המונח המקורי), וקיבלנו "מכונית". אם נקצץ את ה"דוב" מ"דוב קואלה", נישאר עם "קואלה". אם נקצץ את "עברית" מ"עברית ישראלית", נישאר עם "ישראלית": שם חביב ואלגנטי לשפה מיוחדת במינה.

2. הוא עוזר לי להעביר את המסר שלי באופן ברור יותר, שאם לא כן, הקורא עלול לא להבין את מה שאני מנסה להגיד. כלומר, שהיחס בין עברית לישראלית שונה בתכלית מהיחס בין יוונית עתיקה ליוונית מודרנית, או מהיחס בין האנגלית של ג'פרי צ'וסר לאנגלית של ג'ון גרישם.

3. הוא נוח לשימוש בדיון על ההבדלים בין ישראלית לעברית, למשל במשפטים כמו "ההגייה הישראלית של המילה העברית הזאת היא..."

עקב מערך מורכב של נסיבות, כגון היעדרה של שרשרת גנטית המשכית של דוברים ילידיים מעברית לישראלית, הישראלית מציגה בפני הבלשן מעבדה ייחודית, שבה ניתן להעמיד לבדיקה בעיות תיאורטיות הנוגעות לגנטיקה (היווצרות) ולאבולוציה (התפתחות) של לשונות. הסיווג הגנטי של הישראלית, אכן העסיק בלשנים כבר מראשית המאה העשרים. ההשקפה המסורתית, שעדיין רווחת, גורסת כי ישראלית היא שפה שמית, כלומר: עברית (תנ"כית, משנאית...) שהוחייתה. מחנכים ופוליטיקאים תרמו להשקפה זו במאמציהם

לכפות נְרָטִיב לאומי על המציאות הלשונית. בלשנים "רוויזיוניסטים", כמו פאול וקסלר, פרופסור אמריטוס באוניברסיטת תל אביב, טענו, לעומתם, כי הישראלית היא למעשה שפה הודו-אירופית: יידיש שעברה רֶה־לֶקְסִיפִיקַצִיָה (החלפת אוצר המילים), דהיינו, יידיש עם מילים עבריות.

ההשקפה שלי דוחה הן את ההחייאה והן את הרה־לֶקְסִיפִיקַצִיָה כהסבר כולל, ומציעה תיאוריה חדשה ללידת הישראלית: הכלאה (היברידיוציה). במילים אחרות, ישראלית היא תוצאה של הצטלבות בין העברית (השמית) לבין היידיש (האירופית). אני טוען כי הן העברית והן היידיש משמשות כתורמות עיקריות לשפה הישראלית, ולצדן תורמות משניות רבות כמו רוסי, פולנית, גרמנית, לאדינו (ספרדית יהודית), ערבית, אנגלית, ארמית וצרפתית. לכן המונח "ישראלית" נראה לי הולם הרבה יותר מאשר "עברית ישראלית", שלא לומר "עברית מודרנית" או סתם "עברית".

במהלך חצי המאה שחלפה, הפכה הישראלית לשפה הרשמית של ישראל, והיא משמשת כאמצעי התקשורת העיקרי בכל מוסדות המדינה והרשויות המקומיות ובכל תחומי החיים הציבוריים והפרטיים. אף על פי כן, עם הגיוון והפילוג הרב בחברה הישראלית, נראה כי קיומה הרווח של הישראלית מדגיש בה בעת את המחסור בתרבות אזרחית, תרבות שתאחד בין אזרחים, שנראה כי במידה הולכת וגדלה אין להם במשותף אלא שפתם זו. עם זאת, המעמד המרוּמָם שממנו הניתה הישראלית הוא למעשה תוצאה של תהליך אידיאולוגי הקושר בין התפתחותה הלשונית לבין פוליטיקה של תחייה לאומית.

מראשית המאה העשרים, יידיש, שפת האם של כל מחיי השפה כמעט, ועברית, שפת הקודש הספרותית – לצדן של שפות אחרות – נאבקו ביניהן על מעמד השפה הלאומית של העם היהודי. במבט ראשון נראה כי העברית ניצחה ניצחון מוחץ, וכי היידיש, אחרי השואה, נגזר גורלה להיות מדוברת כמעט אך ורק בפי יהודים חרדים וכמה אנשי אקדמיה תימהוניים. מחקרי מבקשים לקרוא תיגר על התפיסה הזו ולהוכיח כי למעשה, חלק ניכר מהעברית המנצחת (או ליתר דיוק, הישראלית) הוא בעצם יידיש. במילים אחרות, היידיש שורדת תחת הפונטיקה, הפונולוגיה, התחביר, הסמנטיקה, אוצר המילים ואפילו המורפולוגיה (כלומר: מערכת הצורות – למשל, בניינים, משקלים, שורשים ונטיית פעלים) של הישראלית, הגם שבלשנים מסורתיים רבים מסרבים להודות בכך.

תפקידה המכריע של היידיש בשפה הישראלית ראוי לתשומת לב גדולה בהרבה מזו שהוענקה לו עד כה. השפעתה של היידיש על הישראלית אמנם נדונה במחקרים שונים, אך לא באופן ממצה. ספרו הפרובוקטיבי של וקסלר

(1990), שהרחיק לכת וטען – בהגזמה, אמנם – כי העברית איננה שפה שמית, זכה או להתעלמות מוחלטת או ליחס של ביטול. האם יש הפחדים מגילוי היקף ההשפעה האירופית בכלל ותפקידה של היידיש בפרט בכינון שפתנו? כיצד עוד אפשר להסביר את העובדה המדהימה שסטורנטים ללשון עברית המתעניינים בישראלית – ולא דווקא בעברית – נדרשים ללמוד ארמית ואכדית, אך לא יידיש?

אני מציע, תחת זאת, את עקרון המייסדים: יידיש היא תורמת עיקרית לישראלית, מכיוון שהיתה שפת האם של רובם המכריע של "מחיי השפה העברית" ותלמידיהם, בשלב הקריטי של ראשית קיומה של הישראלית (בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים). כל שאר השפות שיצרו את הישראלית – למעט העברית – הן תורמות משניות.

אחת האבחנות הסוריאליסטיות של מחקר זה מראה שמה שמכונה "החייאה" של שפה אחת, אינו מסתכם בהכרח במותה של שפה אחרת, אלא דווקא בהישרדותה. כבר פגשתי אוהבי יידיש קנאים שרצו לשאול את ה"הבראסטים": "הרצחת וגם ירשת?" אני רוצה לקדם גישה מפייסת, חיובית יותר: תרבויות מתפתחות בדרכים שונות ומסקרנות באמצעות שפה. לא צריך לנטור טינה. מה שנחשב לטעויות של היום יכול בהחלט להיות הדקדוק של מחר. הפתרונות הזמניים של ההווה הן התשתית של העתיד. ועל כל פנים, גם אם נתקשה לקבל השקפה כה ליברלית, נוכל תמיד להתנחם בעובדה שאחרי ככלות הכול, היידיש שרדה מתחת לישראלית. לכן, כל זמן שתשרוד השפה הישראלית (והאמריקנית לא תהרוג אותה בימינו), היידיש תשרוד גם היא.

באיזו קטגוריה עלינו לסווג את הישראלית? היא לבטח איננה "שפה נורמלית", אם יש בכלל דבר כזה. ננסה לבחון, קודם כול, אם היא דומה לשפות "מתוקנות", לשפות "קריאוליות" או לשפות שעברו רֶה־לקסיפיקציה. האם ישראלית היא "שפה מתוקנת", שעברה סטנדרטיזציה, כמו גרמנית גבוהה (Hochdeutsch), כמו איטלקית סטנדרטית (המבוססת על ניב טוסקני) או כמו סינית סטנדרטית מודרנית (המבוססת על המנדרינית)? לא בדיוק. שפות אלה, ברובן הגדול, התבססו על הדיאלקט או הדיאלקטים של דוברים ילידיים. יכול מאוד להיות שסינית סטנדרטית מודרנית לא היתה זהה בתחילה לשום דיאלקט מנדריני ספציפי. אף על פי כן, תושב בייג'ין בן הזמן ההוא יכול היה להוסיף ולדבר בשפת אמו, ותוך כדי כך ליישם באופן הדרגתי את השינויים שהציגו הרשויות. וכך, למרות הַנְדוּס השפה, עדיין התקיימה שרשרת של דוברים ילידיים. זהו תרחיש שונה מאוד מן התרחיש הישראלי. איש לא דיבר

ישראלית לפני סוף המאה התשע-עשרה! בל נשכח שהעברית לא דוברת כשפת אם במשך יותר מ-1700 שנה, מאז המאה השנייה לספירת הנוצרים. לאחר שהבהרנו נקודה זו, עלינו להמשיך ולבחון אם בכל זאת קיימת שפה סטנדרטית המבוססת על לשון לא מדוברת, כמו העברית במקרה של הישראלית. אם יש שפה כזאת, עד כמה היא דומה לישראלית? המקרה של הערבית הספרותית עשוי להיות דוגמה מעניינת. האם קיימים בעולם ילדים שנחשפו לערבית הספרותית כשפת אם? ואם כן, מה טיבה של הערבית הספרותית שלהם? אני מנחש שהיא תושפע מאוד משפת האם של הוריהם, שהיא, לבטח, ערבית מדוברת מקומית, למשל סורית, מצרית, מרוקנית או עירקית. האם ישראלית היא שפה "קריאולית" (creole), כלומר: לשון תערובת שנוצרה בדרך כלל בעקבות כיבוש או מסחר, ונלמדת בקרב הצאצאים כשפת אם? אף שיש לה הרבה מן המשותף עם השפות הקריאוליות, אינני חושב שהישראלית היא אחת מהן. וזאת מהסיבות הבאות:

1. בעוד ששפה קריאולית מבוססת לפחות על שלוש שפות מדוברות (שנוהגים לסווגן כסופֶרֶטראט וסופֶרֶטראט), אחת התורמות המרכזיות לישראלית היתה עברית – לשון מתה קלינית כשפת אם. שפה קריאולית היא לשון פידג'ין (pidgin) שהפכה לשפת אם. בתהליך היווצרותה של פידג'ין, לשון תערובת שאינה שפת אם, נחשפים הדוברים לדוברי שפה עילית (סופרטרטט), שפה הנחשבת ליוקרתית. למשל, הקריאולית הג'מייקנית מבוססת על שפות אפריקניות כמו הצ'ווי (Twi), אך הסופרטרטט שלה הוא אנגלית.
2. דוברי הפידג'ין, אם כך, אינם יודעי קרוא וכתוב של השפה העילית (למשל אנגלית, צרפתית או הולנדית), ויש להם נגישות מוגבלת אליה. לעומתם, אליעזר בן-יהודה ומחייים אחרים של השפה, הכירו את השפה העברית על בורייה – ולמעשה הרבה יותר טוב ממרבית הישראלים כיום – דרך הכתובים.
3. שפה קריאולית צומחת בדרך כלל מתוך צורך מעשי, אינסטרומנטלי של תקשורת. לא כך הישראלית. לצורכי תקשורת היו בנמצא מועמדות עדיפות בהרבה מן העברית הלא-מדוברת (הגם שניתן לטעון כי העברית היא בחירה "הוגנת" יותר, מפני שכל יהודי בעולם חייב לרכוש אותה, בניגוד, למשל, לאנגלית, לידיש, לגרמנית או לערבית, שיוצרות אפליה כלפי כל מי שאינו דובר אותן כשפת אם). הישראלית היא תוצאה של אידיאולוגיה ציונית נחושה של תחייה לאומית.

יש הטוענים כי ההבדל המבני בין שפה קריאולית לשפה "נורמלית" איננו משמעותי, ושבעצם שפות קריאוליות דומות מאוד לשפות שאנחנו לא מתייחסים אליהן כאל קריאוליות, כמו למשל אנגלית. אלא שאפילו הם יסכימו, כי לפחות מהבחינה הסוציולוגית – לא הלשונית – השפה הקריאולית מציגה היבט שאינו קיים בשפות אחרות. אם די בהיבט זה כדי להנחות את ההבחנה בין שפה קריאולית לשפה שאינה קריאולית, קל וחומר שהישראלית איננה כזו: מבחינה סוציולוגית, ישראלית שונה מאוד מהשפות הקריאוליות, שמתהוות בתנאים חברתיים שונים לחלוטין.

אם כן, האם ישראלית היא שפה לא-קריאולית שעברה **הֶלֶקְסִיפִיקַצִיָה** (החלפה של אוצר המילים)? אני סבור בהחלט שבישראלית יש מקרים רבים של **הֶלֶקְסִיפִיקַצִיָה** בזעיר-אנפין. המונח "גן-ילדים" מתרגם את Kindergarten הגרמני. העובדה שבישראלית, אחרי "יש לי" מופיע מושא ישיר ולא נושא, היא בעצם תרגום של מבנה זהה הקיים בשפות אירופיות רבות. בידידש, אחרי "איך האב" (באנגלית: I have) מופיע מושא ישיר. אם טהרן ישראלי אומר "יש לי הספר", נסו לשאול אותו אם אכן "יש לו הספר", ותראו אם הוא יגיד: "כן, יש לי הוא".

אולם, אינני חושב שהשפה הישראלית בכללותה היא תוצאה של **הֶלֶקְסִיפִיקַצִיָה**. היווצרותה של הישראלית היתה הרבה יותר מורכבת, ולעתים קרובות עירבה החיאה של אלמנטים עבריים, **הֶלֶקְסִיפִיקַצִיָה** של אלמנטים יידיים, וחשוב מכול: שילוב של מאפיינים לשוניים ממגוון שפות. מכאן נובעת התיאוריה שלי, שישראלית היא שפת כלאיים.

ובכל זאת, כיצד עלינו לסווג את הישראלית? ג'אקומו הולך לבית החולים לבקר את ג'וזפה, בנו התינוק שאך זה נולד. כשהוא מגיע למחלקת התינוקות, הוא מבחין בשלטים שונים. תחת השלט: "תינוקות בלונדינים" שוכבים כעשרים תינוקות. הוא מבחין בשלט: "תינוקות קטנים", ושם שוכבים כחמישה-עשר תינוקות. בסמוך הוא רואה שלט: "תינוקות בעייתיים", ושם שוכבים עשרה תינוקות. אבל בנו אינו נמצא תחת אף אחד מהשלטים האלה. לבסוף, בקצה המסדרון, הוא מבחין בשלט: "ג'וזפה". האם גם הישראלית, כמו ג'וזפה, בנו של ג'אקומו, מהווה קטגוריה בפני עצמה, סוי גנריס? ובכן, בהחלט יכול להיות. אבל אם היו מחייבים אותי לבחור קטגוריה, הייתי מסווג אותה כשפה **"מעורבת"** (mixed language).

מהי שפה מעורבת? אפשר לטעון שכל שפה היא מעורבת. לדוגמה, אנגלית הושפעה באופן ניכר משפות שאינן גרמאניות, כמו הצרפתית. אלא שהמונח "שפה מעורבת" בבלשנות – משמעותו הספציפית היא "שפה לא-גנטית"

(כלומר, שפה שלא עברה מדוברים ילידיים לצאצאיהם), שאינה פידג'ין או קריאולית. במילים אחרות, שפה מעורבת היא שפה טבעית (שפת אם), שבניגוד לשפות "נורמליות", איננה צאצאית של אב קדמון אחד, אלא תולדה של שילוב שתי שפות קיימות או יותר. כך, למשל, Media Lengua באקוודור, שאוצר המילים שלה הוא 93% ספרדי, אך הדקדוק שלה קצ'ואני (מבוסס על שפת ה-Quechua). שפה מעורבת אחרת היא מְדִנִי-אַלְאוּט (Medny Aleut), המדוברת באיי קופר ומערכת רוסית ואַלְאוּטית (Aleut).

שפת המָאָה (Maa) המדוברת בטנזניה היא (במקור) שפה כושיתית. אלא שהיא שָאלה מורפולוגיה בסיטונאות משפות בָּנְטו שבסביבה, וכיום היא בעצם נראית כשפת בנטו בעלת אוצר מילים שונה. תהליך "החלפת דקדוק" זה הוא היפוכה של הַרְה־לַקְסִיפִיקַצִיָה (החלפת אוצר המילים). ואכן ניתן למצוא בלשנים שמחשיבים את מָאָה לשפת בנטו, אף על פי שמבחינה גנטית (לא טיפולוגית) הדבר בעייתי מאוד, שכן יש הבדל היסטורי גדול בינה לבין שפת בנטו רגילה.

בשפה שהיא מעורבת באופן מובהק, יחידות גדולות ואחידות של חומר לשוני מיובאות בכמויות גדולות מכל אחת משפות המוצא. מיצ'יף (Michif), שפה המדוברת בארצות הברית ובקנדה, מבוססת הן על שפתו של שבט הקרי (Cree, שבט אינדיאני בדרום מרכז קנדה) והן על צרפתית קנדית. מערכת הפועל של מיצ'יף היא לגמרי קרי, אולם מערכת השמות שלה היא צרפתית לחלוטין.

הישראלית היא שונה. ההשפעה של היידיש ושפות אירופיות אחרות ניכרת בכיורור בכל מרכיבה. נראה אפוא שבישראלית התהליך מורכב יותר (ראו עקרון החפיפה בהמשך). הבדל נוסף בין ישראלית ושפות מעורבות אחרות הוא שבשפות מעורבות, העירוב הוא של שפות אם חיות ומדוברות, שלא כמו העברית. אולם ייתכן שסיפורה של הלחואידיש חורג מהכלל הזה. מקור השם "לחואידיש" הוא בביטוי העברי "לשון קודש". שפה זו שימשה עד המאה העשרים כניב סודי ומיוחד בשוֹפְלוֹךְ (Schoploch) שבמחוז באדן-וירטמברג (Baden-Württemberg) בגרמניה. הדקדוק שלה היה גרמאני, אך אוצר המילים שלה נגזר מעברית אשכנזית (לעיתים דרך היידיש). עם זאת, עברית אשכנזית לא היתה שפת האם של הסוחרים והיהודים שהשתמשו בלחואידיש.

ממש כשם שההכלאה במוזיקה ובקולנוע הישראלי מגשרת בין תרבות מזרחית-תיכונית לתרבות מערבית, השפה הישראלית מדגימה ששיוך גנטי – לפחות במקרה של מה שמכונה "שפות לא-גנטיות" (כלומר, שפות שלא עברו מדוברים ילידיים לצאצאיהם) – לא חייב להיות חד-הורי, ויכול להוות רצף

מתמשך בין שפות מספר. הן השיטה ההשוואתית (comparative method), המשחזרת מילים של פרוטו-שפות, הן הלקסיקו-סטטיסטיקה (סטטיסטיקה לקסיקלית), שיטה סטטיסטית בבלשנות היסטורית, המנסה לקבוע בעזרת רשימה של מילות יסוד מתי נפרדו לשונות זו מזו), אף שהן מועילות במקרים אחרים, אין די בהן כדי לקבוע את השיוך הגנטי של הישראלית.

ברצוני להציג את מה שאני קורא לו עקרון החפיפה: ככל שמאפיין לשוני קיים במספר רב יותר של שפות תורמות, כן גדל הסיכוי שלו להישמר בשפת המטרה. מעניין לציין שהידיש בעצמה היא שפה בעלת מקורות רבים, בעלת מרכיבים ארמיים ועבריים חשובים. לכן יש מקרים שבהם העברית והידיש משפיעות על הישראלית באופן סימולטני, כאשר המאפיינים הרלוונטיים מידיש נובעים למעשה בעצמם מאותם אלמנטים עבריים המעורבים בתהליך. דוגמה לתהליך כזה הוא הביטוי הישראלי "נהיה לו חושך בעיניים". זהו תרגום בכואה של הביטוי היידי בעל המשמעות הזוהה "ס'איז אים געוואָן פֿינצטער אין די אויגן", שיכול מצדו להיות עיבוד של הביטוי העברי "חשכו עיניו". בביטוי העברי ניתקל אך לעתים נדירות, במשלב גבוה של השפה הישראלית, ואילו הביטוי הישראלי, הגזור מן היידיש, הוא ביטוי שגור ומקובל (או לפחות היה כזה בעבר). באופן דומה, "לך תדע" הישראלי הוא תרגום בכואה של הביטוי היידי "גיי ווייס" (בצרפתית: va savoir), שיש גורסים שהוא מצדו אינו אלא עיבוד לצירופים המשנאיים "צא ולמד", "צא וראה" או "צא וחשוב". לך תדע!

לטבע הבינארי של הישראלית יש משמעויות תיאורטיות הנוגעות לענפים רבים של מדע השפה: "בלשנות מגע" (contact linguistics), סוציו-בלשנות, החייאה ושימור של השפה, גנטיקה וגניאָלוגיה של השפה, טיפולוגיה וקריאוליסטיקה וכן המחקר של שפות מעורבות. אולם החשיבות של המחקר הזה נעוצה קודם כול במשמעויות המעשיות שניתן לגזור ממנו.

ראשית, מלומדים, מורים והורים ישראלים צריכים להבחין באופן ברור בין עברית לישראלית. לא צריך להנחיל לילדים כי הם לומדים את שפתו של ישעיהו – אלא אם כן הכוונה היא לחוזה המלומד בן המאה העשרים, ישעיהו ליבוביץ.

שנית, אם משרד החינוך הישראלי רוצה לאבחן את כישורי הבנת הנקרא של תלמידי בתי הספר היסודיים, עליו לבחון אותם על טקסטים הכתובים בישראלית – ולא בעברית. חרף אחת-עשרה שנות לימוד של התנ"ך בבית הספר, מרבית הישראלים תלויים בספרי פירושים (למשל, ספרי הרטום-קסטו). יתר על כן, ישראלים רבים בטוחים שהם מבינים את התנ"ך, ואילו למעשה הם

"מבינים" אותו מנקודת המבט של הישראלית. וההורים צריכים להיות מודעים לכך! הישראלים נדרשים בגיל צעיר להוכיח הבנה ובקיאיות בשפה שאיננה שפת האם שלהם? נחא. אך להגיד להם שזה כתוב בשפתם?

שלישית, אם משרד החינוך רוצה שהישראלים ידעו את התנ"ך, עליו לדאוג לכך שהתנ"ך יתורגם לישראלית. יש הרבה תלמידים הנחשבים "גרועים בתנ"ך", והסיבה לכך היא לבטח לא טיפשותם, אלא פשוט מחסום השפה. רביעית, עלינו להכיר בכך שבמחקר של בלשנות ישראלית, יידיש חשובה הרבה יותר מערבית, שלא לדבר על ארמית או אכדית. כיום נדרשים סטודנטים ללמוד את כל השפות האלה, אך מהידיש מתעלמים לחלוטין.

חמישית, אנו יכולים אמנם להסיק שניתן להחיות שפה מתה, אבל לא בלי התערבות שפ(ו)ת האם של מחיי השפה (במקרה שלנו, יידיש...), שבדרך כלל משנות את שפת המטרה (עברית). שפה שהוחייתה תהיה באופן בלתי נמנע מושפעת בדרך זו או אחרת משפ(ו)ת האם של מחייה (ובישראלית זו הכלאה יותר מאשר החלפת אוצר המילים). אני בטוח שניתן להבחין בכך בשפות כמו מַנְקֶס (Manx), שפה המדוברת באי מאן שבין אירלנד ואנגליה) וקורְנִישׁ (Cornish), המדוברת בדרום-מערב אנגליה), שהן מקרים פחות מוצלחים של תחיית שפה. בלשנים שמנסים ליישם את לקחי הישראלית על שפות לא-מדוברות אחרות, צריכים לשים לב לכך.

שישית, אם רוצים להימנע מבלבול, עלינו לקרוא לשפתנו "ישראלית". השמות "עברית", "עברית מודרנית", "עברית ישראלית" וכיוצא באלה אינם שמות שגויים באופן קטגורי, אבל הם מטעים ומוליכים שולל. הישראלית מהווה סוג מובחן ביחס לשפות שתרמו להיווצרותה. אם להשתמש במטפורה מעולם הכימיה, עדיף להתייחס לישראלית כאל תרכובת או כאל תמיסה, ולא כאל תערובת או תרחיף. כלומר, לא ניתן לשוב ולפרק אותה אל היסודות ה"טהורים" שמרכיבים אותה.

אם מאמר־מבוא זה מצליח לזרוע ספק במחשבתו של הקורא ולהתריע באוזניו על שטיפת המוח של ההשקפה המסורתית, הרי שהוא השיג את מטרתו. אחרי ככלות הכול, אני מבקש לקדם את הרעיון של ריבוי סיבות (multiple causation), אל מול ההסבר הפשטני, הילדוטי, הפנאטי אפילו, של חד־סיבתיות. הסברים חד־סיבתיים כאלה רווחים מאוד בפוליטיקה – משני צדיה של הקשת הפוליטית (בנוסח: "אמריקה אחראית לכל בעיות העולם" או: "האסלאם הוא הסיבה היחידה לפיגועי התאבדות"). אך רעיונות פשטניים דומים המבוססים על "סיבה יחידה" נפוצים, למרבה הצער, גם בשדה הבלשנות המודרנית, שבה רבים הם המלומדים הלוקחים לעצמם את החופש להסביר כל

דבר המתרחש בשפה תוך התעלמות מוחלטת מהיבטים היסטוריים, ממגעים בין תרבויות, מפונקציה וממעש.

יהיה ודאי מי שיתהה, אם השקפתי זו כרוכה באיזו אג'נדה פוליטית. התשובה היא שלילית. מסה זאת נכתבה מתוך הדחף לקרב אותנו אל האמת הסוציו-בלשנית: זה הכול. אך אני מודע לכך שכמה מהמסקנות שלה, וכן הטרמינולוגיה החדשה שהיא מציעה, עלולות לעורר התנגדות אצל אנשים או מגזרים מסוימים. עם זאת, יש צעירים חילוניים ישראלים רבים שמאסו במצב הקיים, שניתן להגדירו כ"יותר מדי היסטוריה על מעט מדי גיאוגרפיה". אלה יכולים אפוא לומר שגם מבחינה בלשנית קיימת ישות ישראלית, והיא חדשה ורבת-מקורות. אנחנו לא צריכים לפחד ממנה. מוטב שנשתחרר מעט מכבלי ההיסטוריה, ונגדיר את עצמנו כישראלים. זהות ישראלית חדשה, רבת-מקורות ועצמאית מצד אחד, אך זהות הקשורה בה בעת – בהכלאה – לעבר יהודי מגוון, עתיק ומודרני. ומי יודע? ייתכן כי כמה אינדיווידואלים יחברו בין רעיון ההכלאה הלשונית לבין התחלת פרק חדש בהיסטוריה הישראלית.